

УДК 001: 303.01

Яроменко О. В., к.геогр.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ НАУКОВОЇ ШКОЛИ ПРИ ІСТОРИЧНОМУ АНАЛІЗІ НАУКИ

***Анотація.** У статті розкрито суть поняття «наукова школа» за різними авторами. Названо функції та ознаки наукової школи. Висвітлено методи дослідження наукової школи як об'єкта при історичному аналізі науки. Обгрунтовано застосування ряду наукових методів. Виділено головні етапи вивчення наукової школи. Запропоновано алгоритм дослідження наукової школи. Поглиблено теоретико-методологічні аспекти вивчення наукової школи.*

***Ключові слова:** наукова школа, науковий напрям, методи дослідження, етапи вивчення, алгоритм дослідження.*

***Аннотация.** В статье раскрыта суть понятия «научная школа» за разными авторами. Названы функции и признаки научной школы. Освещены методы исследования научной школы как объекта при историческом анализе науки. Обосновано применение ряда научных методов. Выделены основные этапы изучения научной школы. Предложен методологические аспекты изучения научной школы.*

***Ключевые слова:** научная школа, научное направление, методы исследования, этапы изучения, алгоритм исследования.*

***Annotation.** The article reveals the concept «scientific school» by various authors. The functions and features of the scientific school are named. The methods of scientific school research as the object of a historical science analysis are shown. The application of a number of scientific methods is grounded. The main stages of the scientific school studying are highlighted. The research algorithm of scientific school is proposed. Theoretical and methodological aspects of the scientific school studying are deepened.*

***Keywords:** scientific school, scientific direction, research methods, stages of studying, research algorithm.*

В умовах підвищення інтересу суспільства до пізнання історичного минулого виникла необхідність вивчення історії науки та ролі її представників. Одним із об'єктів вивчення при історичному аналізі науки виступає наукова школа. Новою темою є вивчення персональних наукових

шкіл, яка висвітлює процес формування науки з українським обличчям, шляхи її зародження, становлення і розвитку. Висвітлення теоретичних і методологічних аспектів вивчення наукових шкіл сприятиме розв'язанню проблеми дослідження історії розвитку національної науки, однієї з надзвичайно актуальних у сучасному українознавстві.

Проблеми термінологічного визначення наукової школи досліджували П. Анохін, В. Галісов, Д. Зербіно, Б. Кедров, К. Ланге, М. Семенов, Ю. Саушкін, Ю. Храмов, О. Шаблій, М. Ярошевський та ін. Незважаючи на ці розробки, теоретико-методологічні аспекти вивчення наукових шкіл за різними науковими напрямами залишаються недостатньо обґрунтованими.

Мета дослідження – розкрити сутність поняття «наукова школа» та методику вивчення наукових шкіл. Відповідно до мети поставлені такі завдання:

– висвітлити термінологічне визначення наукової школи, її функції та головні ознаки;

– розкрити застосування сукупності методів дослідження наукової школи як об'єкта при історичному аналізі науки.

Дослідження становлення та розвитку наукової школи передбачає аналіз наукових джерел, які слугували генетичною основою для її формування, її наукових досягнень за науковими напрямами та поетапно, доробку провідних вчених за період її розвитку. Для цього необхідним є з'ясування сутності поняття «наукова школа» та її структури.

Наукова школа – це неформальна творча співдружність висококваліфікованих дослідників, у межах будь-якого наукового напрямку, об'єднаних спільністю підходів до розв'язання проблеми, стилю роботи, спільного наукового мислення, ідей і методів їх реалізації [1].

Поняття «наукова школа» є історичним, воно зазнавало зміни упродовж свого розвитку. Елементи колективної форми творчості й наукові школи типу відносин «учитель – учні та послідовники» (елементарне розуміння структури наукової школи) виникли в античну епоху. В умовах науково-технічної революції наукова школа, щоб зберегти свій прогресивний характер (без чого вона не може відігравати будь-якої ролі в розвитку науки), повинна володіти передовою методологією, виявити інтерес до дослідження в інших наукових напрямках. Із часом оцінка ролі й місця поняття «наукова школа» змінювалось [2].

В сучасних умовах наукова школа (НШ) – це професійна співдружність людей, що сформувалася під егідою особистості – ученого-лідера, вона займається активною дослідницькою роботою в новому актуальному напрямі та у діяльності якої реалізуються такі основні функції: виробництво наукових знань (дослідження і навчання), їх поширення (комунікація), підготовка обдарованих вихованців (відтворення) [3].

Водночас складність новизни проблеми вивчення наукових шкіл зумовила розмаїтість підходів і численність її трактувань. Багатозначність поняття «наукова школа» проілюструємо різними дефініціями.

У радянській наукознавчій літературі проблемою наукової школи багато займався К. Ланге. Йому належить аналіз класичної наукової школи, на зміну якої в ХХ столітті прийшла так звана сучасна наукова школа. За визначенням К. Ланге, класична наукова школа формується на базі університету при великому вченому. Її основна функція – навчання науковій творчості, виховання нових талантів. А сучасна наукова школа, на думку вченого, формується на базі дослідницької установи при великому вченому для розроблення деякої висунутої ним наукової проблеми [4]. М. Семенов визначив «наукову школу як своєрідний спосіб мислення і дії в науці, в підході до розв'язання будь-яких наукових проблем» [5]. М. Ярошевський охарактеризував школу як «посвячення в науку, засвоєння її концептуального й методичного апарату, ціннісних орієнтацій і категоріального ряду» [6]. В. Галісов зазначав, що «наукова школа – це співтовариство вчених різних статусів, компетенції і спеціалізації, що координують під керівництвом лідера свою дослідницьку діяльність, роблять внесок у реалізацію і розвиток дослідницької програми, і здатних активно уявляти мету і результати програми» [6]. Зокрема, Ю. Саушкін зазначав, що «наукова школа – це один із важливих об'єктів вивчення при історичному аналізі науки, процесі її становлення і розвитку. Наука розвивається групами взаємопов'язаних вчених, їх помічників, тобто просувається вперед тими чи іншими колективами однодумців, найперше засновниками шкіл, їх учнями і послідовниками...» [7]. Ф. Мільков писав, що «... наукова школа – це історично визначений колектив, який активно розробляє перспективні проблеми наукового напрямку» [8]. На сучасному етапі О. Шаблій дає таке визначення науковій школі: «наукова школа – це передусім система оригінальних наукових ідей і їх втілень у наукові принципи, теорії і концепції, а також у конструктивні розробки групою, (колективом чи науковими інституціями тощо) учених, переважно однодумців на чолі з визначною особистістю...» [9]. У нас склалося своє бачення сутності поняття «наукова школа». Під науковою школою ми розуміємо сукупність ідей, впроваджених у дослідження вченим-лідером та його однодумцями, наукових результатів, отриманих за певною тематикою, що відзначаються науковою новизною, якістю і фундаментальністю.

Позаяк типологія науково-дослідних об'єднань не розроблена, нерідко одним терміном «наукова школа» позначають різні за метою та завданням наукові колективи. Щоб відрізнити власне наукову школу від інших наукових колективів, зазначимо, що поняття «наукова школа» характеризується чотирма основними ознаками: розробка нового оригінального напрямку в

науці; спільність основного напрямку в науці; спільність основного кола завдань, які розв'язуються в школі, для всіх її представників; спільність принципів і методичних прийомів розв'язання представлених завдань; навчання молодих учених наукової творчості в широкому розумінні цього слова завдяки безпосередньому й тривалому науковому контакту керівника школи та його учнів [3].

Наукові школи є головною неформальною структурою науки, що роблять значний внесок у її розвиток. Їх представники, як правило, досягають значних нових результатів. Проблематика наукових досліджень учнів обов'язково має бути пов'язана з тематикою вчителя – лідера школи. Інколи вказують на географічну дислокацію як одну з ознак школи. Ця формальна ознака може бути використана, на нашу думку, як додаткова в процесі ідентифікації наукових шкіл в сучасних умовах, коли обмін інформацією відбувається швидко і повсюдно. Тому перегляд окремих методологічних аспектів дослідження наукової школи із сучасних позицій дозволить об'єктивніше оцінити напрям і рівень розвитку науки, зрозуміти значення окремих наукових шкіл і роль їхніх видатних представників.

Найпоширенішим методом ідентифікації наукової школи є вивчення потоку кандидатських і докторських дисертацій науковців, які входять до цього неформального колективу. Такий підхід правомірний, оскільки виявляє взаємовідносини «вчитель-учень», що є особливо суттєвим для наукової школи та ефективним, бо сприяє отриманню конкретних результатів, що базуються на кількісних даних про захищені під керівництвом того чи іншого вченого дисертації, свідчить про відповідність тематики дисертацій учнів проблематиці дисертації лідера. А також консультації, анкетування, методи персоніграфії та біографістики. Бібліометричні методи допомагають вивчити частоту цитування праць керівника його учнями [4].

На основі застосування історичного методу розглянемо наукову школу як систему яка у своєму розвитку, як і кожен об'єкт, має здатність змінюватися, рухатися, розвиватися. Вдаючись до філософських методів у діяльності наукової школи, можна прослідкувати принципи взаємозумовленості, взаємозв'язку, причинності. Передусім поняття зв'язку прослідкуємо між лідером – учнями – послідовниками школи, а зв'язок між засновником і представниками школи у часі дасть змогу розкрити походження наукової школи, її генетичну основу. На основі категорій одиничного, особливого і загального, зможемо встановити закономірності розвитку і функціонування наукової школи (загальне), але це можна виконати шляхом виявлення особливого, специфічного (наприклад, виявлення напрямків наукової діяльності властивих школі), що неможливо здійснити без дослідження конкретних об'єктів (у даному випадку ознайомлення з науковою роботою окремих представників школи).

Необхідним є порівняльний метод, який можна застосувати, щоб показати спільність у наукових дослідження учнів школи і водночас виділити відмінності: окремі аспекти досліджень, що розглядаються з різних позицій й різними науковцями. Додається ще аналіз й синтез (наприклад, об'єднання-синтезування наукових здобутків лідера, його учнів, послідовників у досягнення єдиної наукової школи). Логічне абстрагування в науці, часто виступає як метод генералізації, що передбачає усунення під час дослідження об'єктів, явищ і процесів, несуттєвих другорядних властивостей та відносин і виділення головного, визначального [9]. Наприклад, виділення наукових напрямків у діяльності школи. З системи сучасних загальнонаукових методів доцільно застосувати методи формалізації й системний. Формалізація (математизація) дає змогу використовувати у дослідженнях геоінформаційні системи. Тобто, на основі використання бази даних складеної відповідно до завдання дослідження, безпосереднього етапу дослідження, отримуємо вихідний результат, який надалі може бути інтерпретований [9]. Використовуючи метод формалізації, найперше, аналізуємо розвиток наукової школи, накопичуємо дані (про представників школи і їх наукові праці (у кількісному вираженні)) і в результаті отримуємо вихідну інформацію про школу. У дослідженні важливо передбачити застосування системного підходу, оскільки наукова школа нами розглядається як складна й велика система.

Нами виділено основні етапи вивчення наукової школи (рис. 1). Відповідно до етапів вивчення подано алгоритм дослідження наукової школи, що дозволить аналізувати окрему наукову школу, на етапах її зародження, становлення, функціонування і прогнозувати розвиток на перспективу.

Алгоритм дослідження наукової школи:

- ідея аналізу наукової школи;
- обґрунтування;
- вибір методів дослідження;
- розробка методики дослідження;
- накопичення інформації (обробка літературних джерел, анкетування);
- обробка інформації;
- аналіз;
- ідентифікація у наукову школу (висунення актуальних проблем, розробка нового напрямку, спільність наукового напрямку, спільність основного завдання; спільність принципів і методів дослідження, науковий контакт керівника школи та його учнів);
- систематизація інформації (система – наукова школа);
- вивчення наукової школи як системи:
- у часі (зародження, становлення, розвиток, сучасні дослідження, перспективи розвитку);

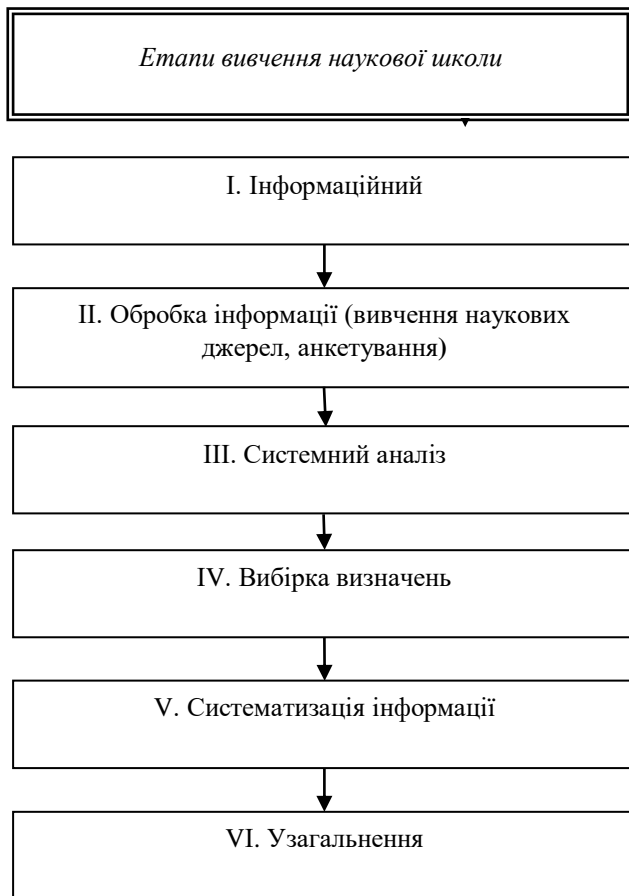

Рис. 1. Етапи вивчення наукової школи

- за тематикою дослідження;
- виділення окремих персоналій, центрів;
- виділення наукових ідей;
- виділення наукових концепцій, теорій;
- виділення наукових напрямів (провідних і похідних);
- узагальнення інформації (виділення здобутків лідера наукової школи, здобутки представників школи, виділення здобутків наукової школи);
- прогноз розвитку наукової школи.

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що застосування алгоритму дослідження та дотримання етапів вивчення наукової школи сприятиме розкриттю особливостей зародження, передумов становлення наукової школи та визначенню основних етапів її розвитку, висвітленню тематики досліджень школи та напрямків її наукової діяльності (проведений аналіз наукових праць, виділено наукові ідеї, теорії, концепції, здобутки наукової школи з обґрунтуванням їх значення для розвитку науки і країни), виділенню сучасних напрямків наукових досліджень та визначенню напрямків розвитку на перспективу, розкриттю досягнень та наукових інтересів окремих представників школи, дасть змогу інформацію подати у хронологічній послідовності, систематизувати, узагальнити та отримати пошуковий результат.

В статті методологічно доведено необхідність досліджень становлення та розвитку наукових шкіл. Наведено ознаки та функції наукової школи, розмаїтість підходів і чисельність її трактувань у науці загалом. Запропоновано своє бачення поняття наукова школа. Розкрито методику вивчення наукової школи, виділено основні етапи вивчення та алгоритм дослідження наукових шкіл. Таким чином, поглиблено теоретико-методологічні аспекти вивчення наукових шкіл при історичному аналізі науки.

1. Українська радянська енциклопедія / Головна ред. УРЕ ім. М. П. Бажана. – К. : 1982. – Т. 7 (8). – С. 289.
2. Яроменко О. В. Алгоритм дослідження наукових шкіл в українській географії / О. В. Яроменко // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 480–481: Географія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 159–162.
3. Зербіно Д. Д. Наукова школа: лідер і учні / Д. Д. Зербіно. – Львів : Евросвіт, 2001. – 208 с.
4. Ланге К. А. Организация управления научными исследованиями / К. А. Ланге. – Л. : Наука, 1971. – 248 с.
5. Семенов Н. Н. Наука и общество / Н. Н. Семенов. – М. : Наука, 1973. – 126 с.
6. Школы в науке / Под ред. С. Р. Микулинского, М. Г. Ярошевского, Г. Кребера, Г. Штейнера. – М. : Наука, 1977. – 510 с.
7. Саушкин Ю. Г. Географическая наука в прошлом, настоящем и будущем / Ю. Г. Саушкин. – М. : Просвещение, 1980. – 270 с.
8. Мильков Ф. Н. Идеи, имена и научные школы в физической географии / Ф. Н. Мильков // Изв. Всесоюз. Геогр. о-ва. – 1977. – Т. 109, Вып. 3. – С. 205–211.
9. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії. Підручник / О. І. Шаблій. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.

Рецензент: д.геогр.н., професор А. Д. Калько.